

Paweł Łobacz*

Portret zbiorowy nauczycieli Drugiej Rzeczypospolitej

Artykuł recenzyjny pracy Piotra Gołdyna pt.: *Życie codzienne nauczycieli w II Rzeczypospolitej*

A Collective Portrait of Teachers in the Second Polish Republic

A Review of Piotr Gołdyn's Book: *The Everyday Life of Teachers in the Second Polish Republic*

Piotr Gołdyn
**ŻYCIE CODZIENNE
NAUCZYCIELI W II RZECZYPOSPOLITEJ**

Książka Piotra Gołdyna¹ *Życie codzienne nauczycieli w II Rzeczypospolitej*² jest pracą monograficzną. Składa się z siedmiu rozdziałów poświęconych kolejno zagadnieniom: system szkolny, materiały dydaktyczne i idee towarzyszące w latach międzywojennych, proces kształcenia kadry nauczycielskiej, tryb przyjęcia do pracy w szkole i obowiązki nauczyciela, status społeczny nauczycieli, praca na rzecz Państwa Polskiego, uczestnictwo nauczycieli w strukturach politycznych, parlamentarnych oraz samorządowych. Na końcu znajduje się bibliografia ukazująca źródła archiwalne, akty prawne, wspomnienia, artykuły prasowe oraz opracowania, które autor wykorzystał w swojej pracy. Uzupełnieniem jest alfabetyczny indeks osób zawierający około tysiąc rekordów, a także spis ilustracji.

* Paweł Łobacz (ORCID: 0009-0009-3971-8734) – mgr, Akademia Zamojska, Instytut Pedagogiki, Katedra Pedagogiki Ogólnej i Filozofii Wychowania; kontakt: pawel.lobacz@akademiazamojska.edu.pl

¹ Piotr Gołdyn – urodzony w 1973 roku w Piotrkowie Kujawskim polski historyk, pedagog, teolog, heraldyk

i regionalista. Studiował na Papieskim Wydziale Teologicznym (obecnie Akademia Katolicka w Warszawie), następnie obronił doktorat na Uniwersytecie Zielonogórskim. Praca habilitacyjna pt. *Aktywność społeczna żeńskich zgromadzeń zakonnych w Lublinie w latach 1918–1939* została obroniona w 2019 roku, a uczelnią nadającą tytuł doktora habilitowanego był Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie. Tematyką, którą interesuje się Piotr Gołdyn to historyczny okres dwudziestolecia międzywojennego, historia wychowania czy także historia działań profilaktyczno-resocjalizacyjnych wobec prostytucji. Istotnym wkładem w kulturę polską jest projektowanie herbów gmin i miast, m. in. gmina Radziejowice, gmina Suwałki czy miasto Kalisz. Jest również członkiem Komisji Heraldycznej opiniującej wzory herbów. Od 2024 roku pełni funkcję członka Państwowej Komisji Akredytacyjnej, jest także redaktorem naczelnym czasopisma *Polonia Maior Orientalis*. Uhonorowany nagrodą „Świadek historii” Instytutu Pamięci Narodowej.

- 2 P. Gołdyn, *Życie codzienne nauczyciela w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2024,
- 3 P. Gołdyn, *Życie codzienne nauczyciela w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2024, s. 6.

Celem recenzowanej publikacji jest ukazanie sylwetki nauczyciela w II Rzeczypospolitej w sposób najbardziej rzeczowy, w oparciu o relacje świadków, dokumenty archiwalne, a także akty prawne odrodzonej Polski. Autor w słowie wstępnym zaznacza, iż zamiarem było „ukazanie nieco szerszego tła i naszkicowanie procesu prowadzącego do ujednolicenia systemu oświaty odrodzonego państwa. Przedstawiono także próby reformowania tego systemu oraz funkcjonowania oświaty w województwie śląskim, które miało autonomię”³. Odrodzone Państwo Polskie borykało się z problemami analfabetyzmu, istnieniem obszarów, na których nie obowiązywał język polski, czy też brakami kadrowymi. Nauczyciele byli przygotowani do zaszczepiania młodym Polakom ideałów wychowawczo-narodowych, budując najpierw przynależność ojczyźnianą, a następnie przygotowując do uczenia treści przedmiotowych. Autor zauważa kontrasty warunków pracy nauczyciela w zależności od obszaru, na którym znajdowała się szkoła, statusu społecznego w danym regionie czy życia prywatnego⁴.

Nauczyciele w latach 1918–1939 nie stronili od wyrażania swoich poglądów politycznych, zasiadali w parlamencie, wybierani byli do władz lokalnych, uczestniczyli jako członkowie organizacji społecznych, zasilali szeregi wojska. Monografia ukazuje także trudne życie pedagogów i wychowawców, którzy byli karani za wykroczenia lub przestępstwa, chorowali na gruźlicę, padali ofiarą zabójstw czy też podejmowali udane próby samobójcze. Na uznanie zasługuje sposób, w jaki autor pozyskiwał materiał badawczy, a następnie w jaki sposób dokonana została jego analiza. Informacje na temat życia prywatnego pochodzą z pamiętników i wspomnień, opublikowanych w okresie PRL (te nie są obiektywnym źródłem, gdyż m.in. mocno akcentuje się w nich różnicę z ówczesnym szkolnictwem charakteryzującym

się demokratyzacją oświaty i wyzwoleniem spod wpływów Kościoła) oraz III RP, gdy nie obowiązywała już cenzura. Podobnymi metodami badawczymi posługiwał się Adam Pietrzkiewicz w swojej książce *Nauczyciele kresów wschodnich II RP i PRL. Wybrane postacie i zdarzenia*, jednakże wyniki przedstawił w drugim rozdziale swojej monografii jako biogramy wybranych osób, a nie problemowo jak Gołdyn⁵.

Piotr Gołdyn skupił się na przekazie bezpośrednim, bez używania interpretacji czy subiektywnych opisów. Wykorzystał materiały historyczne do przedstawienia sylwetki nauczyciela w systemie oświaty w latach 1918–1939. Trafnie wskazuje reguły panujące w procesie przygotowania do zawodu, różnice regionalne, a także indywidualność poszczególnych pedagogów.

Z uwagi na duże zainteresowanie autorów publikacji tematyką II RP należy zauważyć, że większość dotychczas ukazujących się opracowań badała życie nauczycieli w poszczególnych regionach lub w określonych etapach kształcenia. Przykładem jest publikacja Edmunda Juśko *Nauczyciele szkół powszechnych powiatu tarnowskiego w II Rzeczypospolitej*, której autor prowadził badania w obszarze administracyjnym powiatu tarnowskiego⁶. Piotr Gołdyn dokonał wyboru wspomnień z różnych obszarów Polski, co pozwala szerzej spojrzeć na życie nauczycieli w okresie międzywojennym.

W pierwszym rozdziale autor charakteryzuje system szkolnictwa poczynając od podziału ziem polskich na zabory poprzez okres niepodległości, aż po rozpoczęcie II wojny światowej. Wyodrębnia reformatorów i nurty rozwoju oświaty w Odrodzonej Polsce z wyszczególnieniem autonomii Śląska. Skupia się na syntetycznym przekazie sytuacji oświaty borykającej się z próbą ujednolicenia kształcenia na odzyskanych ziemiach. Kontekst historyczny pierwszego rozdziału pozwala zoriento-

- 4 Monika Piotrowska-Marchewa także wskazuje, uzupełniając badania Piotra Gołdyna, iż w latach II Rzeczypospolitej liczebność kadry pedagogicznej względem potrzeb państwa była niewystarczająca, a liczba uczniów przypadająca na jednego nauczyciela sięgała 60 i więcej; M. Piotrowska-Marchewa, *Potrzebne Państwu Polskiemu, Nauczycielki w systemie publicznych szkół powszechnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Kraków 2023, s. 108.
- 5 A. Pietrzkiewicz, *Nauczyciele kresów wschodnich II RP i PRL. Wybrane postacie i zdarzenia*, Łódź 2022, s. 6.
- 6 E. Juśko, *Nauczyciele szkół powszechnych powiatu tarnowskiego w II Rzeczypospolitej*, Lublin 2005, s. 7.

wać się, jakie wyzwania ciążyły na osobach rządzących oświatą po odzyskaniu niepodległości. W oparciu o archiwalne akty prawne okresu międzywojennego przedstawia główne założenia reformy oświaty. Istotny wkład w rozwój szkolnictwa przypisany został Januszowi Jędrzejewiczowi, urzędującym w latach 1931–1934 ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W 1932 r. przeprowadził on reformę oświaty, nazwaną od jego nazwiska reformę jędrzejewiczowską. Owa reforma jest szeroko opisana i analizowana w rozdziale pierwszym jako punkt zwrotny w rozwoju oświaty odrodzonej Polski. Kolejno autor charakteryzuje specyfikę systemu oświatowego na Śląsku.

W drugim rozdziale autor skupia się na zagadnieniach związanych z programami nauczania i podręcznikami, a także ideami przyświecającymi władzom oświatowym. Treść tego rozdziału opiera się o akty prawne obowiązujące w okresie między 1918 a 1939 i publikacje międzywojenne. Gołdyn nie ogranicza się do badań źródeł archiwalnych i opublikowanych, ale korzysta z dorobku autorów współczesnych zajmujących się okresem II RP. W sposób porównawczy konfrontuje programy nauczania z ideami politycznymi. Ukazuje także dążenie do standaryzacji nauczania, uwzględniając ideał obywatela Rzeczypospolitej jako patrioty i osoby przygotowanej do życia w społeczeństwie. Badania opiera na rozporządzeniach Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z lat 1920, 1927 i 1934 dotyczących oceny książek szkolnych i środków naukowych, a także programach nauki w szkołach z lat 1924 i 1932. Uzupełnieniem są prace m.in.: Stanisława Łempickiego, Ludwika Malinowskiego. Autor odwołuje się także do publikacji *O nowy ideał wychowawczy* autorstwa Sławomira Czerwińskiego⁷ w latach 1929–1931 pełniącego funkcję ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

7 S. Czerwiński, *O nowy ideał wychowawczy*, Warszawa 1931.

Rozdział trzeci to opis procesu uzyskiwania kwalifikacji pedagogicznych oraz omówienie tradycji panujących w procesie kształcenia nauczycieli. Gołdyn porusza problemy dotyczące uzyskania kwalifikacji nauczycielskich. Dokonuje wyboru przykładów uzyskiwania uprawnień pedagogicznych zróżnicowanych pod względem obszaru ich występowania. W tym rozdziale autor wykorzystał wspomnienia nauczycieli o drodze do uzyskania kwalifikacji pedagogicznych oraz formach dokształcania, tj. kursach, szkoleniach, konferencjach. Są to publikacje niszowe, regionalne, często trudne do odnalezienia w bibliotekach naukowych. Przykładami są *Wspomnienia Leonarda Priebe*, opracowane przez Annę SzczygIELską⁸, *Wspomnienia rzeszowianina 1906–1939*, autorstwa Adama Przybosia⁹, *Wspomnienia z lat 1908–1949* Stefana Biedy¹⁰ czy *Wspomnienia nauczyciela z lat 1893–1945* Dionizego Majewskiego¹¹. Literatura jest zróżnicowana ze względu na obszar; w pozycjach znajdują się wspomnienia z regionu Polesia, Kaszub, Rzeszowa.

Obszerniejszy rozdział czwarty zawiera relacje świadków o tym, jak wyglądała praca zawodowa już po objęciu stanowiska nauczyciela. Autor ukazuje różnice w warunkach pracy w poszczególnych regionach Polski. Pomimo potrzeby odbudowania oświaty w odrodzonej Polsce nauczyciele napotykali na problemy związane z otrzymaniem i utrzymaniem posady, trudnymi warunkami pracy, w szczególności w obszarach wiejskich czy także różnicami kulturowymi i językowymi. Gołdyn szczegółowo omawia trudności, jakie napotykali nauczyciele religii, dzieląc ich na katolików, prawosławnych, grekokatolików, Żydów, tatarów czy karaimów. Podkreśla różnice w sposobie i warunkach pracy nauczycieli, w zależności od tego, gdzie znaleźli oni zatrudnienie, czy były to szkoły państwowe, szkoły prywatne czy nauka indywidualna poza szkolnictwem powszechnym. W tym rozdziale

8 A. SzczygIELska, *Wspomnienia Leonarda Priebe: nauczyciela z Polecia, Siemiatycze*

9 A. Przyboś, *Wspomnienia Rzeszowianina 1906–1939*, do druku przygotowała A. PrzybosioWA, Rzeszów 1999.

10 S. Bieda, *Wspomnienia z lat 1908–1949*, zespół red. A. Bogacz, J. Bogacz, M. Dyląg, A. Urbaniec, *Zeszyty Muzeum Regionalnego Ziemi Limanowskiej*, t. 3, Limanowa 2015.

11 D. Majewski, *Wspomnienia nauczyciela z lat 1893–1945*, Wrocław 1959.

czytelnik może zobaczyć wiele archiwalnych fotografii oraz skanów dokumentów, które pozwalają przybliżyć egzystencję w II RP. Obszerniejsza jest także literatura przywołująca wspomnienia zawarte w poprzednim rozdziale, które są uzupełnione o publikacje dotyczące tematyki religii i akty prawne okresu międzywojennego.

W rozdziale piątym autor opracował charakterystykę nauczyciela i przedstawił jego miejsce i rolę w społeczeństwie. Ukazał zachowania pracowników szkół, ich wierzenia, specyfikę pracy, poważanie w społeczeństwie, zróżnicowane zarobki, które podkreślają status społeczny nauczyciela w okresie międzywojennym. Podkreślił, że sytuacja nauczycieli w II RP była bardzo trudna. Chęć zmiany miejsca zamieszkania, skromna pensja, kontynuacja zatrudnienia, która była uzależniona od opinii społeczeństwa, stawały się przyczyną wchodzenia nauczyciel w konflikt z prawem, popadania w alkoholizm i inne uzależnienia czy popełniania samobójstw. Nauczyciele borykali się z chorobami zawodowymi, wymagającymi leczenia, rekonwalescencji lub prowadzącymi do śmierci, np. gruźlica. Autor przygotowując rozprawę, przeprowadził kwerendy w archiwach różnych regionów Polski, a także na Liwie, czy Ukrainie oraz w bibliotekach i muzeach regionalnych. Przeglądał również archiwalne roczniki wydawanych w tamtym okresie czasopism dla nauczycieli, m.in. „Głosu Nauczycielskiego” z lat 1924–1931 oraz „Nauczyciela Polskiego”, „Przeglądu Pedagogicznego” oraz regionalnych periodyków, m.in. „Gazety Kolskiej” czy prasy kobiecej, np. „Kobiety Współczesnej” z roku 1928. Materiały te cytował obficie w dwóch ostatnich rozdziałach.

W ostatnich dwóch rozdziałach autor skupia się na przedstawieniu życia prywatnego nauczycieli, doświadczeń dotyczących działalności niezwiązanej z pracą zawodową. Niestabilne czasy wymagały od ludności asymilacji do różnych warunków, toteż pedag-

dzy angażowali się w życie polityczne lub podejmowali działania o charakterze wolontariatu. Mężczyźni pracujący w zawodzie nauczyciela zgłaszali się na ochotników do armii¹², Ochotniczej Straży Pożarnej, odbywali przygotowanie wojskowe, uczestniczyli w szkoleniach z zakresu ochrony przeciwpożarowej. Wraz z nauczycielkami aktywnie angażowali się w struktury harcerskie, stając się opiekunami, drużynowymi czy harcmistrzami. Nauczyciele okresu dwudziestolecia międzywojennego zrzeszali się w organizacje związkowe. Powstały w 1930 r. Związek Nauczycielstwa Polskiego cieszył się największą popularnością. Istniały także Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowe Nauczycielstwa Szkół Powszechnych czy Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych, jednak nie skupiały tak wielu członków jak ZNP. Nauczyciele wychodzili także naprzeciw panującej biedzie, w szczególności w obszarach wiejskich, korespondując z władzami w celu pozyskania produktów żywnościowych i innych niezbędnych do funkcjonowania artykułów. Wykorzystując swoją pozycję społeczną brali udział w wyborach do władz samorządowych, sejmu, senatu, uzyskując mandaty poselskie.

Elementem podsumowującym publikację jest zakończenie, w którym autor podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie: Czy można dokonać oceny zawodu nauczyciela II Rzeczypospolitej pod względem jego pozycji społecznej czy rangi¹³? Wskazuje na czynniki różnicujące poziom wykształcenia, status materialny czy przynależność polityczną. Stwierdzeniem wieńczącym wywód jest podkreślenie idei powołania do zawodu nauczyciela, która wymaga nie tylko wiedzy merytorycznej, a także poświęcenia swojego czasu na oddanie się służbie drugiemu.

Praca *Życie codzienne nauczyciela w II Rzeczypospolitej* ukazuje, że życie nauczyciela w okresie międzywojennym

12 P. Gołdyn, *Życie codzienne nauczycieli*, s. 321.

13 Tamże, s. 423.

nie było sielanką. Trud wyrwania się z kultury i tradycji zaborców, budowanie własnego systemu oświaty, brak odpowiednich narzędzi, podręczników i przede wszystkim odpowiedzialność za los dzieci i młodzieży nie napawały optymizmem. Warunki finansowe, lokalowe, proces przygotowania do zawodu i praca z uczniami znacząco zawężyły grono chętnych do tej profesji. Zdarzały się przypadki traktowania zawodu nauczyciela jako pracy rzemieślniczej. Wydaje się jednak, że podejmujący trud pracy nauczycielskiej w większości były osobami „idącymi do zawodu” „z powołania”. Podobnie uważa Ryszard Stankiewicz, który pisze, że „Nauczyciele pracowali nie tylko w szkole społecznie, organizując swym uczniom zajęcia pozalekcyjne, ale angażowali się oni również w prace społeczno-oświatowe w środowisku, a państwo oczekiwało od nich coraz większej w tym zakresie aktywności”¹⁴.

Zdobycie odpowiedniego wykształcenia i kwalifikacji wymagało poświęcenia się pracy pedagogicznej. Uwagę zwracają zawarte w książce wspomnienia Jana Konopielko, który opisał determinację w osiągnięciu wymarzonego celu, jakim było dopuszczenie do pracy w zawodzie nauczyciela. Podkreślał, że „Nie mogąc ziszczyć swoich planów, podjął decyzję o wstąpieniu do wojska, ale go nie przyjęto. Jedna z nauczycielek poradziła mu, żeby spróbował złożyć dokumenty do seminarium nauczycielskiego w Święcianach [...] Determinacja Konopielki była godna podziwu”¹⁵. Piotr Gołdyn wskazuje także, że oprócz ukończenia pięcioletniego seminarium, absolwent przystępował do egzaminów. Uzytkując pozytywny wynik, stawał nauczycielem tymczasowym i dopiero po dwóch latach praktyki mógł przystąpić do kolejnego egzaminu, aby otrzymać pełne prawa nauczycielskie¹⁶. I choć seminaria nauczycielskie były formą przemijającą w Europie, to w Polsce odegrały istotną rolę w upowszechnianiu oświaty¹⁷.

14 R. Stankiewicz, *Edukacja nauczycieli w II Rzeczypospolitej*, Żary 2013, s. 96–97.

15 P. Gołdyn, *Życie codzienne nauczycieli*, s. 64.

16 Tamże, s. 62–63.

17 R. Cierzniewska, *Kształtowanie umiejętności zawodowych w seminariach nauczycielskich Drugiej Rzeczypospolitej*, Toruń 2008, s. 272.

Autor w wielu miejscach prezentuje osobiste refleksje dotyczące sytuacji, które występowały w życiu nauczycieli. Stara się zachować pierwotny charakter relacji, co nadaje publikacji wymiar autentycznego przekazu. Przedstawione opisy zawierają wiele szczegółów, często zawierają wiele liczb, dat, danych osobowych i nazw miejscowości. Autor odnosi się do źródeł pozyskania informacji, wskazując przy tym dane osobowe. Relacje są spójne, powiązane ze sobą treściowo, często zaskakujące w odbiorze.

Zawarta w bibliografii literatura, akty prawne, dokumenty i wspomnienia świadczą o dużym doświadczeniu autora w dyscyplinie historii okresu międzywojennego. Autor podjął udaną próbę opisu zawodu nauczyciela w latach międzywojennych, nie skupiając się na poszczególnych postaciach czy obszarach administracyjnych. W całej pracy widać determinację do trzymania się celów i założeń, co musiało być bardzo trudne. Ogrom materiału i bogactwo biografii nauczycieli opowiedzianych w pamiętnikach i relacjach zamieszczanych w prasie musiały stanowić trudność w zachowaniu dystansu do analizowanych historii, bezstronności i obiektywizmu. Układ książki jest przemyślany. Wprowadzenie w tematykę historyczną okresu II RP jest zwięzłe, ponadto zachowuje chronologię poszczególnych rozdziałów. Zawarcie zdjęć i skanów dokumentów pozwalają naocznie doświadczyć klimatu panującego w okresie międzywojennym. Warty zauważenia jest także wykaz źródeł oraz lista osób, które są wspominane w książce. Świadczy to o ogromnej pracy badacza, o jego pracowitości, ogromnej erudycji, pracowitości i determinacji w poszukiwaniu różnorodnych typów źródeł, przechowywanych w różnych typach instytucji rozsianych na terytorium Drugiej Rzeczypospolitej.

Bibliografia

- Bieda S., *Wspomnienia z lat 1908–1949*, zespół red. A. Bogacz, J. Bogacz, M. Dyląg, A. Urbaniec, *Zeszyty Muzeum Regionalnego Ziemi Limanowskiej*, t. 3, Limanowa 2015.
- Cierzniawska R., *Kształtowanie umiejętności zawodowych w seminariach nauczycielskich Drugiej Rzeczypospolitej*, Toruń 2008.
- Czerwiński S., *O nowy ideał wychowawczy*, Warszawa 1931.
- Gołdyn P., *Życie codzienne nauczyciela w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2024.
- Juśko E., *Nauczyciele szkół powszechnych powiatu tarnowskiego w II Rzeczypospolitej*, Lublin 2005.
- Majewski D., *Wspomnienia nauczyciela z lat 1893–1945*, Wrocław 1959.
- Pietrzkiewicz A., *Nauczyciele kresów wschodnich II RP i PRL. Wybrane postacie i zdarzenia*, Łódź 2022.
- Piotrowska-Marchewa M., *Potrzebne Państwu Polskiemu, Nauczycielki w systemie publicznych szkół powszechnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Kraków 2023.
- Przyboś A., *Wspomnienia Rzeszowianina 1906–1939*, do druku przygotowała A. Przybosiowa, Rzeszów 1999.
- Stankiewicz R., *Edukacja nauczycieli w II Rzeczypospolitej*, Żary 2013.
- Szczygielska A., *Wspomnienia Leonarda Priebe: nauczyciela z Polecia, Siemiatycze*